

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.32.2>
УДК 3.21(477)

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, м. Київ;
провідний науковий співробітник
Музею книги і друкарства України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

Лариса НАЛИВАЙКО

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
проректор, Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро

ORCID: 0000-0002-7696-4223
Email: larysa-nalyvaiko@ukr.net

**«ЖІНОЧЕ / НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ВІЙНИ» (ЗА КНИГОЮ СВІТЛАНИ
АЛЕКСІЄВИЧ «У ВІЙНИ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ»)**

Анотація. В інформаційному просторі сучасної України фактично з перших місяців повномасштабного вторгнення РФ 2022 р. на територію країни утвердилось поняття «жіноче обличчя війни» при характеристиці цієї війни.

Книга Нобелівської лауреатки С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» має важливе значення для проведення порівняльного аналізу досвіду переживання жінками-фронтовичками Другої світової та теперішньої українсько-російської війни. Ідея книги не суперечить розумінню війни як і «жіночої», що висвітлено у тексті даної розвідки.

Свідчення жінок-фронтовичок фактично не брались радянськими істориками до уваги, через що у війни з німецьким фашизмом не було «жіночого обличчя». Воно не оприявнювалось у розповідях учасників/учасниць бойових дій. Саме у такому розумінні потрібно трактувати назву книги «У війни не жіноче обличчя» Світлани Алексієвич.

Метою даної розвідки є проведення аналізу того, що відбувається з жінкою на війні та чи є гендерна специфіка в таких подіях. У межах оголошеного завдання вирішується й питання «жіночого/не жіночого обличчя» війни.

Досвід, накопичений українським соціумом у боротьбі проти російського агресора за попередні 8 років гібридної війни та за період повномасштабного вторгнення на територію України від 24 лютого 2022 р., показав, що ця війна має і «жіноче обличчя». Гендерна специфіка переживання війни існує, проте, вона не має вирішального значення для практичних дій у боротьбі за свободу і незалежність. Тим не менше, дослідження всіх характеристик цієї війни є неодмінною умовою створення цілісної науково обґрунтованої картини даної історичної події та її правдивого висвітлення. Такі розвідки мають також значення для оцінки перспектив жіночого лідерства в Україні, зокрема, і військового.

Ключові слова: Україна, російська агресія, війна, жінки-військовослужбовиці ЗСУ, гендерна специфіка, жіночий досвід переживання війни.

Iryna GRABOVSKA

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate
of the Department of philosophy and geopolitics Department of RIUS
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv;
a Leading Researcher
Museum of Books and Printing of Ukraine, Kyiv

Larysa NALYVAIKO

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Vice-Rector, Dniprovsk State University of Internal Affairs, Dnipro

"THE FEMALE / NOT FEMALE FACE OF WAR" (BASED ON THE BOOK BY SVTLANA ALEKSIEVYCH "THE WAR DOES NOT HAVE A FEMALE FACE")

Abstract. *In the information space of modern Ukraine, in fact, since the first months of the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 on the territory of the country, the concept of "female face of war" has been established in the characterization of this war.*

Nobel laureate S. Aleksievich's book "The War Does Not Have a Female Face" is important for conducting a comparative analysis of the experiences of women front-line soldiers during the Second World War and the current Ukrainian-Russian wars. The idea of the book does not contradict the understanding of war as "female", which is highlighted in the text of this intelligence.

Soviet historians actually did not take into account the testimonies of women front-line soldiers, which is why the war with German fascism did not have a "female face". It did not appear in the stories of the combatants. It is in this sense that the title of Svitlana Aleksievich's book "The War Does Not Have a Female Face" should be interpreted.

The purpose of this intelligence is to conduct an analysis of what happens to women in war and whether there are gender specifics in such events. Within the framework of the announced task, the issue of the "female/non-female face" of war is also resolved.

The experience accumulated by the Ukrainian society in the fight against the Russian aggressor during the previous 8 years of the hybrid war and during the period of the full-scale invasion of the territory of Ukraine from February 24, 2022, showed that this war also has a "female face". The gender specificity of experiencing war exists; however, it is not of decisive importance for practical actions in the struggle for freedom and independence. Nevertheless, the study of all the characteristics of this war is an indispensable condition for the creation of a coherent scientifically based picture of this historical event and its truthful coverage. Such intelligence is also important for assessing the prospects of female leadership in Ukraine, in particular, the military.

Keywords: *Ukraine, Russian aggression, war, female servicemen of the Armed Forces of Ukraine, gender specificity, women's experience of war.*

Постановка проблеми. Жінка і війна – тема, яка стає на наших очах однією з провідних у науковому та науково-популярному дискурсі сучасної України. Значною мірою цей процес відбувається завдяки тому, що українське жіноцтво активно бере участь у боротьбі проти рашистського агресора. Сьогодні у ЗСУ нараховується близько 60 тисяч жінок на різних позиціях: від військових на нулі до цивільної обслуги Збройних Сил України. «У листопаді минулого року, під час 6-го Українського Жіночого Конгресу, Міністр оборони України Олексій Резніков заявив, що сьогодні в лавах Збройних сил України служить майже 60 000 жінок, з яких майже 5 000 – на передовій. Міністр також закликав військовослужбовиць реалізовуватись у сферах сучасної війни, а це – логістика, кіберсили, БПЛА, комунікації, засоби технічної розвідки тощо, що є новими можливостями для дієвої участі жінок...» [14], – зазначила депутат ВРУ Світлана Войцеховська.

У контексті вище зазначеного на особливу увагу заслуговує вже існуючий досвід участі жінок у військових конфліктах та широкомасштабних війнах.

Саме до широкомасштабної європейської континентальної війни належить теперішня агресія РФ проти незалежної України.

Однією з найцікавіших книг із фіксацією специфіки жіночого досвіду участі у великій війні є знаменита книга Нобелівської лауреатки, письменниці і журналістки Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» [1]. Вона заслуговує на спеціальну увагу через, зокрема, оригінальний авторський підхід. Авторка цієї книги зазначала: «Я збираю те, що назвала б знанням духу. Іду слідами душевного життя, веду запис душі. Шлях душі для мене важливіший, ніж сама подія, не так важливо чи не дуже важливо, не на першому місці, «як це було», а тривожить і лякає інше – що там з людиною сталося? Що вона там побачила і зрозуміла? Про життя і смерть узагалі? Про саму себе, нарешті? Пишу історію почуттів... Історію душі... Не історію війни або держави і не життє героїв, а історію маленької людини, викинутої з простого життя до епічної глибини величезної події. До великої Історії» [1, с. 46].

Проаналізувати, що відбувається з жінкою на війні та чи є гендерна специфіка в таких подіях, – ось основна мета даної розвідки. У межах оголошеного завдання буде вирішено й питання «жіночого/не жіночого обличчя» війни.

Аналіз існуючих джерел та літератури.

Досвід жінки на війні сконцентровано у великому масиві літератури: від романів та публіцистики до наукових видань. Так, Джин Бетке Елштайн у науковій розвідці «Жінка і війна» аналізує міфи про чоловіка-воїна та жінку-«прекрасну даму». Подібні міфи, на думку дослідниці, відтворюють застарілі уявлення про гендерні ролі у спільнотах. А між тим, як самі спільноти, так і гендерні ролі в них, вже у ХХ століття радикально змінилися. Наприклад, період Другої світової війни принципово переформатував становище та роль жіноцтва щодо участі у воєнних конфліктах [21].

Дослідники Кауфман, Джойс П., Вільямс, Крістен П. у книзі «Жінки, держава та війна: порівняльний погляд на громадянство та націоналізм» проводять, зокрема, думку, що жінки демонструють під час сучасних воєн не меншу відвагу, ніж чоловіки. Також військовослужбовиці здатні на професійне виконання поставлених перед ними завдань не гірше від чоловіків [22].

На увагу дослідників даної проблеми заслуговує і книжка українських дослідниць/дослідників жіночої історії [9]. У цій колективній праці досить детально проаналізовано вже існуючий аналітичний матеріал по тематиці «жінка і війна». У рецензії на видання І. Склокіної зазначає, що «видання заповнює прогалину україномовних колективних праць чи збірників із тематики досліджень участі й долі жінок у воєнних конфліктах, тоді як такі праці вже існують багатьма мовами і стосуються різних регіонів. В узагальнювальній вступній статті, у якій хронологічно і проблемно висвітлено розвиток західної феміністської історіографії участі жінок у війнах, Оксана Кісь заторкує низку тем, так чи так представлених у всіх статтях цього збірника: це і критика андроцентризму традиційної історичної науки та її зосередження на бойових діях і політичних стратегіях урядів; амбівалентне ставлення різних течій феміністської історіографії до війни — як водночас ворожої до жінок і такої, що відкриває можливості емансипації, демократизації та змін гендерного ладу загалом; це тема служби жінок у війську, а також на трудовому та домашньому фронті; культурне конструювання маскуліності і фемінності, до якого вдається офіційна пропаганда урядів та суспільні групи; тема сексуального насильства під час війни та «сексуального колабораціонізму»; повоєнна маргіналізація жінок—колишніх вояків тощо» [15].

Істориками/історичками сучасної України робиться чимало для заповнення існуючих лакун у дослідженні жіночої участі у воєнних конфліктах та повномасштабних війнах. На особливу увагу заслуговують вітчизняні дисертаційні дослідження даної проблематики. Наприклад, дисертація Байдак

М.С. на тему «Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.)» [2].

У пошуках методологічних засад дослідження проблеми «жінка і війна» не зайвим буде взяти до уваги наступну думку вітчизняної дослідниці І. Склокіної, висловлену у розвідці «Жінки на війні: конструюючи і деконструюючи стереотипи»: «Чи не найбільшою небезпекою у працях, написаних у галузі жіночої історії, є звуження перспективи та брак ширшого бачення історичних процесів, коли увагу зосереджено лише на представницях однієї статі й її не доповнює погляд на гендерний порядок суспільства загалом, а також інші чинники (вік, раса, клас тощо)» [15]. Авторка вважає, що «зведення всього досвіду жінок лише до гендерної його специфіки, вживання категорій «жіночого» як апіорі відмінного від чоловічого теж є такими «традиційними хибами» [15].

При розгляді даної проблеми не варто ігнорувати і наукову публіцистику, яка є найшвидшою реакцією на події широкомасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. та відображає реалії цієї війни. Саме там піднімаються найгостріші та найактуальніші проблеми жінок-учасниць бойових дій проти російської навали. До прикладу, саме такою є стаття на сайті «Гендер в деталях» Ю. Скібіцької «Жінки на війні. Проблеми бійчинець ЗСУ після повномасштабного вторгнення» [19].

Надзвичайно цікавим є і науково-популярний дискурс щодо проблеми участі жінок-українок у воєнних конфліктах в історичній ретроспективі. Часто такі розвідки стають спробою зруйнувати усталені міфи масової свідомості, як, до прикладу, міф про повну відсутність козачок у збройній боротьбі періоду Хмельниччини та Гетьманщини. Так, Катерина Косач прямо проголошує свою позицію щодо активної участі українського жіноцтва у попередні часи у військових подіях на теренах України. А значення козацтва як військової та націєтворчої потуги в історії України важко переоцінити [Див., напр.: 16]. Авторка статті «Козачки. Фольклор про войовничих жінок козацької доби» К. Косач наголошує: «Моя стаття – це спроба зруйнувати пряму асоціацію козацької доби з чоловіками та надати видимості жінкам, які боронили свою землю. Нині в Збройних силах України понад 50 тисяч жінок. То чому вважається, ніби наші предки-жінки не могли брати участі в обороні своєї країни й раніше?» [10].

Аналізуючи козацький період в історії України, К. Косач зазначає: «Михайло Грушевський у книжці “Про батька козацького Богдана Хмельницького” (1909), розповідаючи про запеклі бої козаків Богдана Хмельницького з поляками, наголосив, що “не тільки чоловіки, а й жінки билися” і що поляки не жалували не тільки чоловіків, а й жінок. То що, воювали жінки в козацьку добу разом із чоловіками? Адже про декого ходили легенди і залишилися письмові згадки. Однак навіть фольклор свідчить, що жінкам доводилося перевдягатися або приховувати свою стать» [10].

Щоправда, авторка визнає: «Ми знаємо про це надто мало, щоб робити конкретні висновки. Що відомо напевне — через патріархальну культуру, відсутність у жінок можливостей займатися наукою, історію досліджували переважно чоловіки, відтак поза увагою істориків опинилося українське жіноцтво, а пройдений шляхтянками, міщанками, козачками і простими селянками життєвий шлях повністю зник, залишивши прірву в історичній науці» [10].

Авторський доробок вивчення проблеми «Жінка і війна» представлено у серії наукових публікацій: у низці статей та монографічних дослідженнях [6; 7; 8; 11].

Особливе значення для даної розвідки має книга-дослідження Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» [1], яка і стала, власне, підставою для порівняння досвідів переживання війни жінкою-учасницею бойових дій під час Другої світової війни та теперішньої агресії росії проти незалежної України.

Основна частина. В інформаційному просторі сучасної України фактично з перших місяців повномасштабного вторгнення рф на територію нашої Батьківщини утвердилось поняття «жіноче обличчя війни» при характеристиці цієї війни. Вперше таке визначення подій прозвучало з вуст першої леді країни Олени Зеленської під час Міжнародної конференції «Жінки в конфліктах», яка проходила в Брюсселі у 2022 р. [Див. про це детальніше: 11].

Також такому розвитку подій сприяли щовечірні звернення Президента України Володимира Зеленського до захисників та захисниць [виділ. – авт.] України.

Здавалось би характеристика війни як такої, що має «жіноче обличчя» принципово суперечить побутуванню усталеної думки про те, що війна – це не жіноча, а суто чоловіча справа. Зазначена формула є, на перший погляд, і повним запереченням відомої тези, винесеної С. Алексієвич у назву своєї книги: «У війни не жіноче обличчя». Проте, така думка є хибною. Авторка вказаної праці насправді показала, що у советської версії трактування Другої світової війни не було «жіночого обличчя» через низку причин, хоча в дійсності та війна «жіноче обличчя» однозначно мала [18].

Світлана Алексієвич із гіркотою писала, що досвід жінок, отриманий під час Другої світової війни, був втрачений через ідеологічну позицію щодо «правильної» і «неправильної» трактовки війни. При цьому саме жіночий емоційний досвід, який, на думку письменниці і журналістки, принципово відрізнявся від чоловічого переживання війни, спеціально замовчувався й приховувався в СРСР як ідеологічно шкідливий, такий, що «шкодить» героїзації «безсмертного подвига советского человека». Світлана Алексієвич у своїй книзі «У війни не жіноче обличчя» спеціально відзначає цей факт: «Потім я не раз натрапляла на ці дві правди, що живуть в одній людині:... особистою правдою, загнаною в підпілля, і загальною, просоченою духом часу, запахом газет.

Перша лише зрідка могла вистояти під тотальним натиском другої» [1, с. 104]. Відповідно змінювалась і риторика оповідачки: для близької людини і для публіки. Вони відрізнялись разуче. Коли була розмова «на публіку», «...для глядача. Ніяк було не пробитися до її особистого враження, я відразу бачила міцний внутрішній захист. Самоконтроль. Корикування чинили постійно. І навіть визначалась закономірність, що більше слухачів, то безпристраснішою і стерильнішою ставала розповідь. З осторогою на те, як треба. Страшне вже здавалося великим, а незрозуміле й темне в людині – миттєво проясненим. Я потрапляла до пустелі минулого, де були самі пам'ятники. Подвиги. Горді й непроникні. Ось так... одну війну вона згадувала для мене – «як донці, щоб ти зрозуміла, чого нам, ще зовсім дівчаткам, довелося зазнати», інша призначалася для великої аудиторії – «як інші розповідають і як в газетах пишуть – про героїв і подвиги, щоб виховувати молодь на високих прикладах». Щоразу мене вражала ця недовіра до простого і людського, це бажання підмінити життя ідеалом. Звичайне тепло – холодним сьйвом» [1, с. 105].

І масова свідомість тогочасного советського соціуму підтримувала такий наратив. Жінки, які пройшли війну на фронті, не толерувались советським суспільством. Більше того, вони часто засуджувались оточуючими. Про це свідчило чимало колишніх бійців-чоловіків: «Скінчилася війна, вони виявилися страшенно незахищеними. Ось моя дружина – розумна жінка, і вона до військових дівчат погано ставиться. Вважає, що вони їхали на війну женихів шукати, що всі крутили там романи. Хоча насправді ... то найчастіше були чесні дівчата. Чисті. Але після війни... Після бруду, після вошей, після смертей... Хотілося чогось гарного. Яскравого. Вродливих жінок... У мене був друг, його на фронті любила одна чудова, як я тепер розумію, дівчина, медсестра. Але він з нею не одружився, демобілізувався і знайшов собі іншу, вродливішу. І він нещасливий зі своєю дружиною. Тепер згадує ту, свою воєнну любов, вона йому була б другом. А після фронту він її залишив, бо протягом чотирьох років бачив її лише у стоптаних чоботях і чоловічому ватнику. Ми намагалися забути війну. І дівчат своїх теж забули...» [1, с. 93].

Чимало опитаних Алексієвич чоловіків-колишніх солдат говорили про жінок на війні наступне: «У розвідку з такою, напевно, і пішов, але не одружився б.... Ми звикли думати про жінку як про матір і наречену, прекрасну пані, зрештою. ...Війна – справа чоловіча. Чоловіків хіба мало, про яких можна писати?» [1, с. 91]. І далі: «З-поміж фронтів дівчат я зустрів багато вродливих, та ми не бачили в них жінок. Хоча, на мій погляд, вони були чудовими дівчатами. Але то були наші подружки, які витягували нас із поля бою. Рятували, виходжували... Але ви могли б вийти заміж за брата? Ми називали їх сестричками» [1, с. 92].

І жінки-фронтвички, які пройшли ту війну, мовчали, таїлись зі своїми переживаннями та досвідом учасниць конфлікту. «Ми мовчали, як риби. Нікому не зізнавалися, що воювали на фронті. Так один із одним зв'язок тримали, листувалися. Це потім вшанувати нас почали, через тридцять років... Запрошувати на зустрічі... А спершу ми таїлися, навіть нагороди не носили. Чоловіки носили, а жінки ні. Чоловіки – переможці, герої, женихи, у них була війна, а на нас дивилися зовсім по-іншому. Зовсім по-іншому... У нас, скажу я вам, забрали перемогу. Тихенько виміняли її на звичайне жіноче щастя. Перемогу з нами не розділили. І було прикро... Незрозуміло... Бо на фронті чоловіки ставилися до нас чудово, завжди оберігали, мені не траплялося в мирному житті, щоб вони так ставилися до жінок. Коли відступали, ляжемо відпочити – земля гола, вони самі залишаються в гімнастерках, а нам віддадуть свої шинелі: «Дівчаток... Дівчаток треба вкрити...» Знайдуть десь клаптик вати, бинта: «На, візьми, тобі знадобиться...» Сухариком останнім поділяться. Крім добра, крім тепла ми нічого на війні не бачили. Не знали. А після війни? Я мовчу... Мовчу... Що заважає нам згадувати? Неймовірно тяжкі спогади...» [1, с. 123].

Свідчення жінок-фронтвичок фактично не брались советськими істориками до уваги, через що у війни з німецьким фашизмом не було «жіночого обличчя». Воно не оприявнювалось у розповідях учасників/учасниць бойових дій. Саме у такому розумінні потрібно трактувати назву книги «У війни не жіноче обличчя» Світлани Алексієвич.

Отже, авторка вище названого тексту прийшла до висновку, що жінка і чоловік по різному переживають війну: чоловік намагається вкласти свій досвід у логічно вивірені межі, жінка ж сприймає війну в основному емоційно, через що трагічність пережитого перетворюється на суцільний біль і страждання. І це передається у розповідях жіноцтва про війну та участь у бойових діях. І самі реалії на війні жінки сприймають у специфічний спосіб: «Запам'ятовувалося не те, що той лейтенант, а цей капітан, нам легше було запам'ятати інше: гарний чи не негарний, рудий чи високий» [1, с. 99]. Відмінним було і ставлення до можливої власної смерті. Фактично кожна дівчина-боєць переймалась проблемою своєї краси/некраси після того, як її уб'ють під час бою: «А ось що я скажу... Найстрашніше для мене на війні – носити чоловічі труси. Ото було страшно. І це мені якось... Я не висловлю... Ну, по-перше, дуже негарно... Ти на війні, готуєшся померти на Батьківщину, а на тобі чоловічі труси. Взагалі, ти кумедна на вигляд. Недоладна. Чоловічі труси тоді носили довгі. Широкі. Шили із сатину. Десятеро дівчаток у нашій землянці, і всі вони у чоловічих трусах. О Боже мій! Узимку і влітку. Чотири роки» [1, с. 84].

Лише з вуст чоловіків звучить визначення війни як роботи. Жінки не оперують такою характеристикою щодо воєнного конфлікту. Й самі

чоловіки, аналізуючи розповіді жінок-учасниць військових дій, визнавали, що їхні розповіді сильніше «чіпляють за живе». Так, один із оповідачів говорить про розповіді своєї дружини: «Я багато чого з її оповідань запам'ятав, врізалось – для онуків. Часто не свою, а її війну розповідаю. Їм вона цікавіша, ось що я помітив... У мене більше конкретного військового знання, а в неї почуття. А почуття завжди яскравіші, вони завжди сильніші фактів» [1, с. 110].

Проте, діяти учасники бойових операцій можуть однаково, не залежно від статі. І в цьому є певна діалектика процесу, коли його можна визначити з позицій гендерної специфіки і водночас мати приводи заперечувати її.

Вірність висновків С. Алексієвич щодо специфічно жіночого сприйняття війни підтверджують і сучасні авторки/автори, які вже написали книги з відображенням досвіду широкомасштабної війни України проти російського агресора. Так, капітан ЗСУ, психологиня Оксана Мазур у авторському виданні «Стрес комбата» зазначає: «Книга, яку я вирішила написати, про мій нелегкий шлях, про страждання, душевний біль, розпач, страх і море сліз» [13, с. 3]. Отже, про почуття та емоції на війні. І це стосується не лише жінок, але і чоловіків.

За досвідом переживання війни із рашистським агресором сучасних українських жінок умовно можна віднести до 6 основних категорій, які достатньо чітко відрізняються за своєю специфікою відносно вибору життєвої позиції та за особливостями поведінкового типу: жінка-войовниця; жінка-волонтерка; жінка-жертва; жінка-помічниця; жінка-біженка; жінка-колаборантка (у народі її називають «ждуля»). Це не остаточна і не єдино можлива характеристика, але, видається, що саме вище наведена класифікація стосується наймасовіших поведінкових типів, здатних більш-менш точно визначити риси «жіночого обличчя війни» проти російських окупантів.

Аналізуючи специфіку досвіду переживання війни, зокрема, і у гендерному аспекті, варто пам'ятати, що окрім іншого, переосмислений досвід антропологічного аспекту конфлікту дає певні підстави для розуміння і такої важливої характеристики для української державності на даному відтинку шляху, якою є її геополітична суб'єктність. В основі геополітичної суб'єктності будь-якої держави, особливо в часи вирішальні для її існування/неіснування, є позиція її громадян в цілому щодо бажаності/небажаності спротиву окупантові. Й у такій настанові не є важливим поділ на статі: єдність спільноти забезпечується здатністю до консолідованої позиції всіх її громадян. Досвід широкомасштабної війни із рашистським агресором наочно довів цю аксіому. Саме всенародний спротив українців, консолідація та активність громадянського суспільства, орієнтована на радикальний спротив окупації-«освобожденню» (у термінах російської пропаганди), забезпечили не лише обороноздатність країни, але і рух у напрямку української Перемоги. А

все це разом – підтримку та допомогу зовнішнього світу та визнання ним геополітичної суб'єктності української нації та держави в часи сучасних надскладних випробувань.

Варто зазначити, що здатність бути суб'єктом міжнародної політики Україна утверджує сьогодні не шляхом декларацій та маніфестування намірів, а на полі бою та на дипломатичному фронті. Боротьба української дипломатії насамперед за отримання реальної військової допомоги українському війську теж заслуговує на окреме дослідження у ході вивчення досвіду війни РФ проти України.

Україна вступила в гарячу фазу війни з путінською неоімперією Кремля 24 лютого 2022 р., пройшовши до того 8 років гібридної війни з росією, яка породжувала цілу низку серйозних загроз щодо майбутнього нашої країни. Інформаційна війна з боку РФ була серед найсерйозніших загроз для української спільноти та й залишається такою по цей день. Аналітики зазначали, що інформаційний тиск з боку росії давно переріс в інформаційно-психологічну війну проти України. Він «...деформує не лише внутрішню структуру ідентифікаційних матриць громадян України, а й змістовне наповнення цих матриць, викликаючи смислові деструкції і смислові розбіжності в розумінні української історії та українських національних інтересів. Спостерігається деструктивне вторгнення в систему національних і загальнолюдських архетипів, деформування критеріїв громадських оцінок, системи духовних і культурних цінностей; цілеспрямовано зберігаються і використовуються радянські стереотипи. Розробляються нові інформаційні технології розбрату між Східною та Західною Україною. Триває процес деукраїнізації і відчуження населення сходу і півдня від загальнонаціональних проблем» [13, с. 3-4].

Самі ж російські шовіністи не врахували факту реальної слабкості сучасної росії. Українська дослідниця «руського мира» Якубова Л. справедливо зазначає: «Перебуваючи у солодких тенетах самонавіювання, поборники відродження геополітичної величі Росії не зважають на те, що не мають потенціалу СРСР, що світ за кордонами Росії уже давно не потребує «підтримки» в обмін на волю, що ідеології «руського мира» бракує універсальності комуністичної доктрини. Спроби Росії приречені на поразку. Однак вони дорого коштуватимуть світу. Як будь-яка ерзац релігія, «руський мир» вимагає жертв» [20, с. 34].

Варто зазначити, що пошуки причин російського нападу не обмежуються визнанням неадекватності путінського режиму та зазомбованістю так званого «глибинного народу» (В. Сурков) росії. Аналізуються і реалії українського життя, що привели до нападу Кремля на Україну. Серед подібних розвідок чимале місце займають світоглядно-філософські роздуми, навіть з елементами містико-релігійного характеру. Так Оксана Мазур пише: «Мудреці кажуть, що є люди і «гарячі», і «холодні», але найстрашніші –

«тепленькі». Бо саме вони є тими байдужими, готовими до зради і підлоти. Чи не за цю байдужість Бог послав сьогодні Україні таке випробування? Думаю, час кожному подолати цю важку національну недугу – байдужість. Може тільки тепер, у важких випробуваннях, наш народ прокидається. Тверезіє від байдужості. Ми спостерігали це під час подій на Майдані, ми бачимо й чітку позицію значної частини населення сьогодні» [13, с. 20].

Із початком повномасштабного вторгнення путінської ерефії українська спільнота продемонструвала здатність адекватно відповісти на доленосний для нації і держави виклик, піднявшись на всенародну боротьбу. Звідки це взялося? Як країна, яку до повномасштабного вторгнення чимало зарубіжних та вітчизняних аналітиків кваліфікували як об'єкт чужих геополітичних ігор, перетворилась на значною мірою самодостатню одиницю спротиву? У розрізі досліджуваної тут тематики питання звужується до наступного: де взялися ті захисниці України, якими сьогодні є 18% жінок-військово-службовиць ЗСУ, які вносять значний вклад в майбутню українську Перемогу? Свого часу і С. Алексієвич переймалась подібною проблемою: «Дівчата сорок першого... Передовсім хочу спитати: звідки вони такі? Чому їх було так багато? Як зважилися нарівні з чоловіками взяти зброю до рук? Стріляти, мінувати, підривати, бомбити – вбивати?» [1, с. 46].

Певну відповідь на це запитання дають самі опитувані С. Алексієвич фронтовички: «Пізнала, що таке ненависть... Уперше пізнала це почуття... Як вони можуть ходити по нашій землі! Хто вони такі? У мене підвищувалася температура від цих сцен. Чому вони тут?» [1, с. 67].

Такі свідчення напряду перегукуються із мотиваційними підставами, які проговорюють сучасні українські войовниці, які беруть активну участь у війні. Проте, в українському соціумі була проведена велика підготовча робота по утвердженню та втіленню в життя принципів паритетної (гендерної) демократії. За усталеним визначенням «"паритетна демократія — політико-правова форма організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність в гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах".... З формальної точки зору паритетна демократія може бути сформована шляхом прийняття та реалізації певної суми законодавчих актів та втілення їх у життя суспільства. Проте, насправді, процес становлення суспільства, де основним принципом і одним із пріоритетів стає рівноправність та рівність між жінками та чоловіками, може бути дійсно успішним та незворотним, коли він спирається на цілу низку глибинних факторів буття певної національної єдності, зокрема, мова йде про певне опертя на існуючі практики в національній традиції. Це в першу чергу стосується сім'ї, адже саме там закладаються основи міжстатевих

тосунків, що потім переростають у життєві принципи особистості та, зокрема, її ставлення до ідей рівності та рівноправності між жінками та чоловіками в суспільному просторі» [4].

Минулорічне опитування населення України Фондом Разумкова показало, що 63% українського жіноцтва готові захищати країну від російського агресора усіма можливими способами, не виключаючи і збройного.

Як зазначала народна депутатка України 8-го скликання, співзасновниця Українського Жіночого Конгресу Світлана Войцеховська, жіночий рух в Україні від часу її новітньої незалежності докладав системні зусилля, щоб подолати суспільні гендерні стереотипи та утвердити принципи паритетної демократії і на теренах сучасної України. «Зміни впроваджувалися через приєднання до міжнародних ініціатив, як, наприклад, впровадження Пекінської декларації та Платформи дій, до якої Україна приєдналася у 1995 році, ратифікацію ключових міжнародних договорів з прав людини, включно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також через розробку національного законодавства – зокрема, у 2005 році був прийнятий Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що став важливою основою для подальшої розбудови політики рівності в Україні» [14].

Особливого значення набула активність та дієвість жіночого руху під час подій Революції Гідності. Так у січні 2014 р. була сформована парамілітарна організація «Жіноча сотня самооборони Майдану», до складу якої увійшло 150 жінок. Вони несли варту на барикадах, патрулювали на Майдані, готувалися до надання першої медичної допомоги, вели правозахисну роботу, брали участь у подіях 18-22 лютого на Майдані Незалежності під час протистояння із спецпризначенцями Януковича. Від початку російського вторгнення на територію України частина дівчат «Жіночої Сотні» пішла в АТО на Схід України воювати проти російського агресора. Тоді було ще чимало обмежень для воюючих жінок у ЗСУ. «...військовослужбовиці все ще не могли займати бойові позиції, а вступивши на службу були вимушені реєструватись на посади, які не відповідали їхнім реальним обов'язкам. Щоб змінити це, була проведена велика законодавча робота, зокрема, депутатками та депутатами з Міжфракційного об'єднання «Рівні можливості» у Верховній Раді України. У результаті активної законодавчої та адвокаційної роботи, у 2016 році Міністерство оборони України збільшило перелік рядових та сержантських посад, у 2017 році – дозволило офіцерам-жінкам служити на кораблях і підводних човнах, а у 2020 році було знято обмеження щодо призначення жінок на офіцерські посади» [14], – констатувала С. Войцеховська.

Висновки. Досвід, накопичений українським соціумом у боротьбі проти російського агресора за попередні 8 років гібридної війни та за період

повномасштабного вторгнення на територію України від 24 лютого 2022 р., показав, що ця війна має і «жіноче обличчя». Гендерна специфіка переживання війни існує, проте, вона не має вирішального значення для практичних дій у боротьбі за свободу і незалежність. Тим не менше, дослідження всіх характеристик цієї війни є неодмінною умовою створення цілісної науково обґрунтованої картини даної історичної події та її правдивого висвітлення. Такі розвідки мають також значення для оцінки перспектив жіночого лідерства [3; 17] в Україні, зокрема, і військового.

Книга Нобелівської лауреатки С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» має важливе значення для проведення порівняльного аналізу досвіду переживання жінками-фронтовичками Другої світової та теперішньої українсько-російської війн. Ідея книги не суперечить розумінню війни як і «жіночої», що висвітлено у тексті даної розвідки.

Варто погодитись із радикальною, проте, повністю справедливою думкою відомої української військової Марусі Звіробій: «Впевнена, що наша перемога настане швидше, якщо всі братимуть участь в обороні. Кожен громадянин щоденно має ставити собі питання: що я особисто роблю в цю хвилину для того, аби Україна перемогла у війні? Чим я допомагаю, допоки співвітчизники воюють за майбутнє моїх дітей, просять про допомогу, гинуть в кровопролитних боях? Я зараз їм допомагаю? Якщо ні, то хто я тоді для своєї держави? І чи маю я моральне право на мир? Якщо от тебе не бомблять і ти просто сидиш чекаєш, коли для тебе без тебе переможуть — то ти сміття, а не громадянин» [12].

Отже, неодмінною умовою Перемоги України у цій жорстокій битві за свободу і незалежність є консолідована участь абсолютної більшості громадян країни (жінок та чоловіків) у протистоянні агресорові.

1. Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя. Харків: «Фоліо», 2020. 320с.
2. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.). *Дисертація на здоб.н.студ.*... Львів-2018. 308 с. URL: https://nu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/dis_baidak.pdf
3. Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies first: Феномен жіночого політичного лідерства в Україні / за ред. І. Грабовської. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraine/ladies-first-fenomen-zhinochogo-politichnogo-liderstva-v-ukraini-134587.html>
4. Грабовська Ірина. Досвід становлення суспільства паритетної демократії в сучасній Україні: досягнення, проблеми, перспективи. URL: http://gender.org.ua/images/lib/tezy_ternopil_2011.pdf#page=26
5. Грабовська І. Пошуки шляхів та методів протистояння путінізму: українські реалії. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С. 45–50.

6. Грабовська Ірина, Наливайко Лариса, Обушний Микола. Гендер в освітньому процесі українських вишів як філософсько-світоглядна складова конфліктивізаційної проблематики. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С. 57–65.
7. Грабовська І. Специфіка сучасного українського фемінізму (соціофілософський зріз проблеми). *Українознавство*. 3(80), 2021. С. 194–204.
8. Грабовська Ірина. Вирівнювання можливостей для жінок та чоловіків versus криза маскуліності (українська специфіка). *Соціологічні студії*. № 2(21), 2022. С. 6–13.
9. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства», *Збірник наукових статей/ За науковою редакцією Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь*. Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. 336 с.
10. Катерина Косач. Козачки. Фольклор про войовничих жінок козацької доби. URL: <https://genderindetail.org.ua/news/kozachky-folklor.html>
11. Ірина Грабовська. Жіноче «обличчя» війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*. Випуск 30, 2022. С. 29–35.
12. Маруся Звіробій, військовослужбовець десантно-штурмових військ ЗСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484543-marusa-zvirobij-vijskovosluzbovec-desantnosturmovih-vijsk-zsu.html>
13. Мазур О. Стрес комбата. К.: ВЦ «Просвіта», 2019. 120 с.
14. Світлана Войцеховська. Війна та можливості для жінок у війську. URL: <https://glavcom.ua/columns/svitlana-voicehovska/vijna-ta-mozhливosti-dlja-zhinok-u-vijsku-913280.html>
15. Склокіна Ірина. Жінки на війні: конструюючи і деконструюючи стереотипи. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/zhinky-na-viyini-konstruyuyuchy-i-dekonstruyuyuchy-steriotyp>
16. Сорочук Л.В. Консолідуєча роль козацтва в українському культурному просторі. *Культурологічний альманах*. Випуск 10, 2018. С. 82–85.
17. Талько Т. Актуальні гендерні дослідження. *Українознавчий альманах*. Випуск 23, 2018. С. 162–165.
18. Ткачук Борис. У лавах ЗСУ понад тисяча жінок вже стала командирками — Зеленька. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-lavah-zsu-ponad-1-tisyacha-zhinok-vzhe-stali-komandirami-zelenska>
19. Юліана Скібіцька. Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyini-problemy-biychyn-zsu.html>
20. Якубова Л. Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів. Вид.2-е, переробл.. К.:ТОВ «Вид-во «Кліо»», 2020. 392 с.
21. Elshtain J.B. *Women and War*. URL: <https://press.uchicago.edu> > *Women and War*, Elshtain - The University of Chicago Press.
22. Kaufman, Joyce P., Williams, Kristen P. *Women, the State, and War: A Comparative Perspective on Citizenship and Nationalism*. URL: <https://www.amazon.com> > Kaufman, Joyce P., Williams, Kristen P. *Women, the State, and War...*

References

1. Aleksiyevy`ch S. (2020). *U vijny` ne zhinoche obly`chchya* [War does not have a female face]. Xarkiv: «Folio», 2020. 320 p. (in Ukrainian).
2. Bajdak M. S. (2018). *Zhinka v umovax vijny` u svitli povsyakdenny`x prakty`k (na materialax Galy`chy`ny` 1914–1921 rr.)* [A woman in the conditions of war in the light of everyday practices (based on the materials of Galicia 1914–1921)]. *Dy`sertaciya na zdob.n.stup.... L`viv*. 308 p. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/dis_baidak.pdf (in Ukrainian).
3. Grabovs`ka I., Kobelyans`ka L. *Ladies first: Fenomen zhinochogo polity`chnogo liderstva v Ukrayini / za red. I. Grabovs`koyi* [Ladies first: The phenomenon of female political leadership in Ukraine / edited by I. Grabovska]. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/ladies-first-fenomen-zhinochogo-politichnogo-liderstva-v-ukraini-134587.html> (in Ukrainian).
4. Grabovs`ka Iry`na. *Dosvid stanovlennya suspil`stva pary`tetnoyi demokratsiyi v suchasnij Ukrayini: dosyagnennya, problemy`, perspekty`vy`* [The experience of the formation of a society of parity democracy in modern Ukraine: achievements, problems, prospects]. URL: http://gender.org.ua/images/lib/tezy_ternopil_2011.pdf#page=26 (in Ukrainian).
5. Grabovs`ka I. (2020). *Poshuky` shlyaxiv ta metodiv proty`stoyannya putinizmovi: ukrayins`ki realiyi* [The search for ways and methods of resisting Putinism: Ukrainian realities]. *Ukrayinoznachy`j al`manax*. Vy`pusk 26. P. 45–50 (in Ukrainian).
6. Grabovs`ka Iry`na, Naly`vajko Lary`sa, Obushny`j My`kola (2020). *Gender v osvith`omu procesi ukrayins`ky`x vy`shiv yak filosofs`ko-svitoglyadna skladova konflikty`zacijnoyi problematy`ky`* [Gender in the educational process of Ukrainian higher education institutions as a philosophical and worldview component of conflict issues]. *Ukrayinoznachy`j al`manax*. Vy`pusk 26. P. 57–65 (in Ukrainian).
7. Grabovska I. (2021). *Specy`fika suchasnogo ukrayins`kogo feminizmu (sociofilosofs`ky`j zriz problemy`)*. [The specifics of modern Ukrainian feminism (a socio-philosophical aspect of the

- problem)]. *Ukrayinoznavstvo*. 3(80). P. 194–204 (in Ukrainian).
8. Grabovs`ka Iry`na (2022). *Vy`rivnyuvannya mozhy`vostej dlya zhinok ta cholovikiv versus kry`za maskulinnosti (ukrayins`ka specy`fika)*. *Sociologichni studiyi*. # 2(21). P. 6–13 (in Ukrainian).
  9. *Zhinky` Central`noyi ta Sxidnoyi Yevropy` u Drugij svitovij vijni: Genderna specy`fika dosvidu v chasy` ekstremal`nogo nasy`l`stva*», *Zbirny`k naukovy`x statej* Za naukovoyu redakciyeyu Gelinady` Grinchenko, Kately`ny` Kobchenko, Oksany` Kis` (2015). Ky`yiv: TOV «Art-kny`ga». 336 p. (in Ukrainian).
  10. Kately`na Kosach. *Kozachky`. Fol`klor pro vojovny`chy`x zhinok kozacz`koyi doby`*. URL: <https://genderindetail.org.ua/news/kozachky-folklor.html> (in Ukrainian).
  11. Iry`na Grabovs`ka (2022). *Zhinoche «obly`chchya» vijny` Ukrayiny` proty` rosijs`kogo agresora. Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 30. P. 29–35 (in Ukrainian).
  12. *Marusya Zvirobij, vijs`kovosluzhbovecz` desantno-shturmovy`x vijs`k ZSU*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484543-marusa-zvirobij-vijskovosluzhbovec-desantnosturmovich-vijsk-zsu.html> (in Ukrainian).
  13. Mazur O. (2019). *Stres kombata*. K.: VCz «Prosvita». 120 p. (in Ukrainian).
  14. Svitlana Vojcexovs`ka. *Vijna ta mozhy`vosti dlya zhinok u vijs`ku* [War and opportunities for women in the military]. URL: <https://glavcom.ua/columns/svitlana-voicehovska/vijna-ta-mozhливosti-dlja-zhinok-u-vijsku-913280.html> (in Ukrainian).
  15. Sklokina Iry`na. *Zhinky` na vijni: konstruyuyuchy` i dekonstruyuyuchy` stereoty`py`* [Women at War: Constructing and Deconstructing Stereotypes]. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/zhinky-na-viyni-konstruyuyuchy-i-dekonstruyuyuchy-stereotypy>(in Ukrainian).
  16. Sorochuk L.V. (2018). *Konsoliduyucha rol` kozacztva v ukrayins`komu kul`turnomu prostori* [The consolidating role of Cossacks in the Ukrainian cultural space]. *Kul`turologichny`j al`manax*. Vy`pusk 10. P. 82–85 (in Ukrainian).
  17. Tal`ko T. (2018). *Aktual`ni genderni doslidzhennya* [Actual gender studies]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 23. P. 162–165 (in Ukrainian).
  18. Tkachuk Bory`s. *U lavax ZSU ponad ty`syacha zhinok vzhe stala komandy`rkamy` — Zelens`ka* [In the ranks of the Armed Forces, more than a thousand women have already become commanders — Zelenska]. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-lavah-zsu-ponad-1-tisyacha-zhinok-vzhe-stali-komandirami-zelenska> (in Ukrainian).
  19. Yuliana Skibicz`ka. *Zhinky` na vijni. Problemy` bijchy`n` ZSU pislya povnomashtabnogo vtorgnennya* [Women at war. Problems of fighting forces of the Armed Forces after a full-scale invasion]. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychyn-zsu.html> (in Ukrainian).
  20. Yakubova L. (2020). *Yevrazijs`ky`j rozlam. Ukrayina v dobu gibry`dny`x vy`kly`kiv* [The Eurasian rift. Ukraine in the age of hybrid challenges]. Vy`d.2-e, pererobl.. K.:TOV «Vy`d-vo “Klio”». 392 p. (in Ukrainian).
  21. Elshtain J.B. *Women and War*. URL: <https://press.uchicago.edu> › Women and War, Elshtain - The University of Chicago Press.
  22. Kaufman, Joyce P., Williams, Kristen P. *Women, the State, and War: A Comparative Perspective on Citizenship and Nationalism*. URL: <https://www.amazon.com> › Kaufman, Joyce P., Williams, Kristen P. *Women, the State, and War...*